

Małgorzata Toeplitz-Winiewska
Wydział Psychologii SWPS
Wydział Psychologii UW

Fazy rozwojowe a metody przesłuchania dzieci

Artykuł jest próbą wskazania specyfiki rozwoju poznawczego, emocjonalnego, motywacyjnego i społecznego dziecka w różnych okresach życia, i wynikających z tej specyfiki zaleceń dla osób uzyskujących informacje o przestępstwie od dziecka. Wskazano także różne zalecenia dotyczące prowadzenia wywiadu z dzieckiem, wynikające z badań prowadzonych nad wiarygodnością małoletnich świadków.

Wprowadzenie

Dziecko często staje w trudnej sytuacji świadka w procesie karnym. Może być jedynym świadkiem zdarzenia, ale częściej jest świadkiem i jednocześnie pokrzywdzonym. W obu przypadkach sytuacja bycia świadkiem jest niezwykle trudna i stresowa dla dziecka, chociaż niewątpliwie w przypadku, gdy dziecko jest jednocześnie poszkodowane przez sprawcę, to staje się ona traumatyczna. Niestety, coraz częściej zeznania dzieci-ofiar maltretowania psychicznego czy fizycznego lub molestowania seksualnego są jedyną szansą przerwania ich cierpienia i ukarania winnego. Przed osobą prowadzącą wywiad z dzieckiem-świadkiem stoją dwa zadania:

- 1) uzyskanie pełnego, wiarygodnego opisu zdarzenia;

- 2) ochrona psychiki dziecka dotkliwie zranionej przez przeżyte doświadczenia.

Dla wykonania obu tych zadań niezbędna jest znajomość procesów rozwojowych i zmian zachodzących wraz z wiekiem w psychice i społecznym funkcjonowaniu dzieci.

Uzyskiwanie informacji od dziecka o zdarzeniu, które obserwowało lub w którym uczestniczyło, wymaga od przesłuchującego podstawowej wiedzy o jego rozwoju na wielu wymiarach – poznawczym, emocjonalnym, motywacyjnym, społecznym. Wiedza ta jest niezbędna, by uzyskać wiarygodny opis faktycznych doświadczeń dziecka i jego przeżyć. Jednocześnie jednak nie wolno zapominać, że samo powracanie w trakcie rozmowy z dziec-

kiem do drastycznych, tragicznych i często niezrozumiałych dla niego zdarzeń jest bardzo silnym stresującym przeżyciem. Zadaniem dorosłego rozmawiającego z dzieckiem jest taki sposób postępowania, by w miarę możliwości nie utrwałać traumatycznych przeżyć, przywołując je kolejny raz, oraz by minimalizować wpływ przeżywanego w czasie wywiadu stresu.

Psychologowie, zdając sobie sprawę z podatności dziecka na zranienie w tej niezwykle trudnej dla niego sytuacji, uważają, że tylko profesjonaliści z dużym doświadczeniem tak w psychologii rozwojowej, klinicznej, jak i sądowej oraz przygotowani do wywiadu z dzieckiem skrzywdzonym przez dorosłych mogą w wywiadzie uzyskać pełną informację o przestępstwie (Dezwirek-Sas 1992, Saywitz 1993 za Ackerman 1999).

Tak więc psycholog przygotowany do prowadzenia wywiadu z dzieckiem-świadkiem nie pełni roli przesłuchującego, gdyż jego zadaniem jest także ochrona psychiki dziecka, a nie tylko zdobycie opisu popełnionego przeciwko małoletniemu przestępstwa. W wielu krajach prowadzone są specjalne programy, pozwalające chronić

dzieci przed wielokrotnymi przesłuchaniami na różnych etapach rozpatrywania sprawy przez wymiar sprawiedliwości. Nie zawsze da się jednak uniknąć stawiania dziecka przed sądem. Osoby przesłuchujące dziecko muszą więc być wyposażone w niezbędne informacje o tym, jak rozmawiać z nim, uwzględniając specyfikę jego rozwoju.

Prowadzenie wywiadu z dzieckiem skrzywdzonym przez dorosłych wiąże się z koniecznością rozwiania w fazie nawiązywania kontaktu szeregu lęków gnębiących je niezależnie od wieku. Dziecko boi się przede wszystkim tego, że to ono jest winne całej sytuacji przestępstwa. Poczucie winy często wytwarza w nim sprawca. Dziecko obawia się, że zostanie zabrane z domu i umieszczone w zakładzie poprawczym czy więzieniu. Im młodsze dziecko, tym mniej rozumie sprawę, o której ma opowiadać, i bardziej się boi. Nawiązując kontakt ze świadkiem, warto zwolnić go z obietnicy zachowania tajemnicy, którą na dziecku często wymusza sprawca. Sattler (za Ackerman 1999) wymienia tę zasadę wśród 38 wskazówek dla psychologów prowadzących wywiad z maltretowanym dzieckiem.

Zmiany rozwojowe

Charakteryzując zmiany zachodzące wraz z rozwojem człowieka, A. Brzezińska (2000) wyodrębnia cztery podstawowe poziomy:

- 1) zmiany w zachowaniu, przejawiające się wzrostem liczby zachowań, ich różnorodnością oraz wielopoziomymi powiązaniem między nimi;
- 2) zmiany struktury osobowości, przejawiające się w sposobie organizowania osobowości oraz liczbie i jakości charakteryzujących ją właściwości;
- 3) zmiany w obrębie struktur poznawczych, emocjonalnych i motywacyjnych, przejawiające się w odbiorze, ocenie i przetwarzaniu informacji

napływających ze świata zewnętrznego oraz własnego organizmu. Zmiany te mają charakter strukturalny i funkcjonalny;

- 4) zmiany w relacjach osoba – otoczenie, które dotyczą pozycji społecznej osoby, pełnienia ról społecznych, wymagań kierowanych do siebie i oczekiwań wobec innych ludzi.

Wszystkie cztery poziomy zmian rozwojowych ujawniają się w zachowaniu, jednakże zrozumienie tego zachowania, zwłaszcza w odniesieniu do dzieci, nie jest możliwe bez znajomości procesów rozwojowych dla poszczególnych okresów życia dziecka.

Cechy charakterystyczne funkcjonowania dzieci w różnym wieku

Dla jasności i czytelności wyводу posługuję się w dalszych rozważaniach pojęciem fazy rozwojowej, opisywanej poprzez odniesienie do określonego wieku oraz zachodzących zmian w czterech wcześniej wskazanych zakresach. Jednakże trzeba pamiętać, że rozwój powinien być także traktowany jako zależna od doświadczeń indywidualnych człowieka sekwencja przekształceń w strukturze psychicznej (Trempała 2000). Z tego punktu widzenia drastyczne doświadczenia dzieci-ofiar maltretowania i molestowania odciskają się tak mocno na ich psychice, że ich relacje z innymi ludźmi, zwłaszcza opiekunami, nabierają całkowicie nowego wymiaru, rzutując na sposób spostrzegania, zapamiętywania i opisywania rzeczywistości.

W przypadku małoletnich świadków musimy pominąć pierwszy okres życia, czyli niemowlęstwo (od 0 do roku). Jest oczywiste, że chociaż dzieci nawet tak małe padają ofiarą dorosłych, to nie może być mowy, by były świadkami. Pamiętać należy także, iż rozwój każdego dziecka jest wysoce zindywidualizowany, i o ile niezbędna jest znajomość prawidłowości występujących w poszczególnych okresach rozwojowych, to jest ona niewystarczająca, bez uwzględnienia indywidualnych cech konkretnego świadka.

Dzieciństwo (2–3 lata)

Faza ta charakteryzuje się nauką autonomii w podstawowych zakresach samoobsługi (jedzenie, ubieranie, zabiegi higieniczne) – rodzice są stymulatorem społecznego rozwoju. U dziecka kształtuje się poczucie własnej odrębności od innych ludzi. Komunikacji społecznej sprzyja opanowywanie mowy. Pamiętać należy, iż w tym okresie występuje zjawisko nadrozciągłości znaczeń, a więc poznane słowa stosuje do nazywania wszystkich obiektów, które są do siebie jakoś podobne, np. zwierzęta czworo-

nożne są „kotkami”, gdyż dziecko ma kota w domu i tę nazwę zna. Mowa w tym okresie ma zdecydowanie funkcję ekspresyjną – wyrażającą przeżycia, i impresyjną – wywierania wpływu na rozmówcę. Dzieci wypowiadają nieliczne, krótkie dwuwyrazowe zdania.

W tym wieku źródłem emocji dziecka są jego relacje z rodzicami. Dzieci uczą się wyrażać swoje uczucia i odczytywać uczucia dorosłych. Podstawowym mechanizmem niezbędnym dla prawidłowego rozwoju społecznego i emocjonalnego jest wytworzenie przywiązania – silnej, trwałej więzi z matką lub inną osobą opiekującą się dzieckiem.

Przy prowadzeniu badania dziecka w tym wieku wszelkie próby wyjaśnienia jego przeżyć muszą być związane z upewnieniem się, jak dziecko rozumie poszczególne słowa i pytania dorosłego. Diagnoza może być prowadzona wyłącznie w czasie zabawy. Nie można zapominać, że dziecko w tym wieku czuje się bezpiecznie jedynie z opiekunem, a relacja z obcą dorosłą osobą może budzić lęk, ale także chęć podporządkowania się temu dorosłemu, a więc przytakiwanie. W przypadku dzieci poniżej 4. roku życia trudno przeprowadzić pełne badanie diagnostyczne, a szczególnie wywiad.

Wiek zabawy, średnie dzieciństwo (4–6 lat)

Zmiany zachodzące w psychice i zachowaniu dziecka w tym okresie są niezwykle dynamiczne i rozległe. W poniższym opisie wymienione zostaną tylko skrótowo, tak by wyjaśnić sformułowane dalej zalecenia przy prowadzeniu wywiadu z dzieckiem.

Dla okresu tego charakterystyczny jest intensywny rozwój motoryczny oraz poznawczy. Dziecko opanowuje szereg umiejętności, dzięki którym może swobodnie przemieszczać się, stawiać sobie określone zadania, np. przy zabawie. Jednocześnie koncentracja na jednej czynności jest

krótkotrwała, występuje duża męczliwość, potrzeba stałej zmiany zajęcia. Występują oczywiście duże różnice indywidualne związane z cechami temperamentalnymi.

Ten okres to szybki rozwój procesów poznawczych, dziecko zaczyna odróżniać własne przekonania dotyczące rzeczywistości od rzeczywistości. Zaczyna dostrzegać, że ludzie mogą w różny sposób oceniać to samo zdarzenie, a co więcej – sądy dotyczące jakichś problemów mogą być prawdziwe lub fałszywe.

Zmienia się także orientacja w świecie. Prawidłowo szeregują zdarzenia z punktu widzenia kolejności ich występowania, co nie oznacza, że potrafią precyzyjnie nazywać czas ich pojawiania się. Orientacja w przestrzeni ma charakter praktyczny – umieszczają osoby i działania w określonych miejscach, znanych sobie. Umieją także praktycznie rozwiązać zadania wskazujące przyczynowy charakter między konkretnymi faktami.

Rozwój umysłowy dziecka to zdolność szeregowania, np. większe – mniejsze, klasyfikowania, tzn. grupowania przedmiotów, np. na zasadzie podobieństwa, a także przy użyciu kilku kryteriów. Dzieci zaczynają też rozumieć zasadę zachowania stałości cech. Uczą się poznawać przyczyny swoich emocji, jednak większą wagę przykładają do czynników zewnętrznych niż wewnętrznych. Umieją także mówić o przeżywanych uczuciach.

Doświadczenia społeczne powodują, że zaczynają kontrolować przejawy gniewu, strachu, złości. Reagują z troską i zrozumieniem dla uczuć innych ludzi, co powoduje, że można nimi manipulować, odwołując się do ich dobroci i współczucia.

Zmieniają się też relacje z innymi dziećmi; pod koniec tego okresu umieją już wykonywać wspólnie jakieś zadania.

Jakie są więc ogólne zalecenia dla prowadzących wywiad z dzieckiem-świadkiem w wieku przedszkolnym?

1. Słownictwo powinno być proste i zrozumiałe dla dziecka. Zdania krótkie, bez zaprzeczeń, w stronie czynnej. Szcze-

gółową analizę formułowania pytań do dziecka w trakcie wywiadu przedstawiają K. MacFarlane i J.R. Feldmeth w swojej pracy (2002).

2. Pytania otwarte są najmniej użyteczne przy zbieraniu informacji na temat konkretnego zdarzenia. Na przykład na pytanie: *Dlaczego do mnie dziś przyszedł?*, dziecko najczęściej odpowie – *Nie wiem*. W swoich badaniach Schwartz i Kenney oraz współpracownicy (za Ackerman 1999) porównywali dzieci w wieku przedszkolnym składające swobodnie zeznania z takimi, które zostały poddane przesłuchaniu. Wśród dzieci poddanych przesłuchaniu liczba poprawnych odpowiedzi była znacząco wyższa (52%) niż wśród dzieci swobodnie opowiadających zdarzenie (34%). Również dzieci swobodnie opowiadające częściej mówiły „nie wiem”, niż dzieci poddane przesłuchaniu (26% odpowiedzi wobec 1%).

3. Należy zadawać pytania konkretne dotyczące otoczenia, osoby i części ciała (w przypadku molestowania seksualnego).

4. Pytania o rozstrzygnięcie (na które można odpowiedzieć „tak lub nie”) powodują, że dziecko stara się odkryć, co chce usłyszeć dorosły i zgodnie z tą swoją wizją mu odpowiedzieć. Zadając takie pytania, o ile jest to niezbędne, należy zwrócić uwagę, czy tonem głosu lub mimiką nie wywiera się nacisku na dziecko. Dorosły jest bowiem autorytetem i dziecko stara się podporządkować mu.

5. Nie pytać o to, ile razy miało miejsce jakieś zdarzenie, gdyż dzieci w tym wieku, nawet jeśli umieją liczyć, to nie mogą odnieść tej umiejętności do określenia częstotliwości zdarzenia. Rozróżniają jedynie „dużo i mało”.

6. Dzieci nie mają jeszcze umiejętności określania czasu poprzez odwołania się do dat i godzin, ani relatywnie – „przed, po, wczoraj dzisiaj, jutro”. Należy więc umieszczać zdarzenie w ramach znanych dziecku czynności (posiłki, rutynowe zajęcia – spanie, oglądanie telewizji itp.) lub osób i miejsc.

7. Powtarzanie tego samego pytania może być rozumiane przez dziecko, że nie jesteśmy zadowoleni z jego poprzedniej odpowiedzi, że była ona nieprawidłowa, że je sprawdzamy (Bull 2003).

8. Dziecko boi się także przyznać, że nie spełnia oczekiwań dorosłego, jeśli więc nie pamięta jakiegoś zdarzenia, to nie ma gotowości do powiedzenia, że nie wie. Oznacza to, iż prowadząc wywiad należy otwarcie powiedzieć dziecku, iż może czegoś nie wiedzieć lub nie pamiętać.

9. Odrębnym problemem jest wpływ wielokrotnego przesłuchiwanie dziecka i ukierunkowania go przez rodziców lub uprzednio przesłuchujących. Badania S. Ceci w 1995 r. (za Carson i in. 2003) wskazują wyraźnie, iż przedszkolaki nie umieją rozróżnić rzeczywistych i wymyślonych zdarzeń. Po 10 tygodniach rozmów (raz w tygodniu) z dorosłym na temat faktycznych i fikcyjnych zdarzeń w wywiadzie z innym badaczem 58% dzieci twierdziło, że przynajmniej jedno zdarzenie fikcyjne naprawdę miało miejsce, a 27%, że wszystkie rzeczywiście się wydarzyły. Jeżeli dziecko w tym wieku często rozmyśla o fikcyjnym zdarzeniu, jest wielce prawdopodobne, że zacznie je realistycznie opowiadać, ubarwiając szczegółami.

Odrębnym problemem jest wykorzystywanie przy badaniu dzieci molestowanych seksualnie lalek anatomicznych. Jak wskazują liczne badania, szczególnie Brucka i współpracowników (2003), wartość informacji uzyskanych od dzieci przy wykorzystaniu tych lalek jest mała. Zarówno 3-latkowie, jak i 5-latkowie badani przy użyciu tych lalek nie udzielali w istotny sposób bardziej wiarygodnych informacji niż w normalnym wywiadzie. Zabawy o charakterze seksualno-poznawczym występowały równie często u dzieci molestowanych seksualnie, jak i u grupy dzieci, które nie były molestowane. Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne w 1991 r. wydało oświadczenie, iż konieczne są dalsze badania nad skutecznością stosowania takich lalek, a obecnie można

je jedynie stosować jako pomoc przy komunikacji z dzieckiem (Ackerman 1999).

Późne dzieciństwo, wiek szkolny (7–12 lat)

Poznawcza aktywność dziecka jest selektywna, systematyczna oraz dowolna. Dziecko musi doskonalić ważne społeczne i szkolne sprawności. Doskonali też różne strategie pamięciowe, co oznacza, że może dowolnie zapamiętywać zdarzenia. W tym wieku charakterystyczne jest, iż dziecko potrafi ocenić zachowania w kategoriach moralnych, jednakże podstawowe odniesienie normatywne stanowią zewnętrzne nakazy i zakazy tak rodziców, jak i rówieśników. Dziecko umie przyjmować punkt widzenia innych osób i ocenia działania ich uwzględniając intencje.

W tym okresie ważny wpływ na rozwój mają relacje rówieśnicze, zwłaszcza doświadczenia odrzucenia przez kolegów, brak przyjaciół. Relacje te, doświadczenia z dorosłymi oraz doświadczenia sukcesów czy porażek w szkole, kształtują obraz samego siebie. Ta struktura osobowości może w istotny sposób wpływać na sposób składania zeznań. Nie należy przy tym zapominać, że traumatyczne doświadczenia związane z przestępstwem znacząco wpływają na to, co dziecko myśli o swojej roli w zdarzeniu.

Przygotowując się do wywiadu pamiętać trzeba, że omawiany okres jest zróżnicowany zmianami tak jakościowymi, jak i ilościowymi. Nie trzeba dowodzić, że funkcjonowanie dziecka 7-letniego jest istotnie różne od funkcjonowania 12-latką.

Omawiając tę fazę rozwojową, wskazano więc kierunki tych zmian, które mogą być przydatne przy ustalaniu zasad prowadzenia wywiadu ze świadkiem.

1. Należy stosować najbardziej ogólne, otwarte pytania, które pozwalają dziecku na swobodną relację o przestępstwie. Z badań Dent (za Ackerman 1999) wynika, że swobodne wypowiedzi dzieci nie są mniej dokładne od zeznań osób dorosłych. Autorka ta stwierdziła, że dziewczynki udzielają bardziej dokładnych

i pełniejszych odpowiedzi niż chłopcy w tym samym wieku.

2. Saywitz i Snyder (1996) opracowały metodę wykorzystującą technikę laboratoryjną poprawiania pamięci u dzieci w wieku szkolnym do prowadzenia wywiadu ze świadkiem. Metoda ta składa się z pouczenia, by dokładnie i ze szczegółami opowiedzieć, co się stało, co się pamięta, ale bez wymyślania i zgadywania, a następnie z wprowadzenia kategorii porządkujących uzyskane opowiadanie. Pięć wprowadzonych przez psychologa kategorii uzupełnia się szczegółami ze świadkiem, pomagając sobie, o ile jest potrzeba, pomocami wizualnymi przypominającymi o tych kategoriach – np. miejsce, opis sprawcy itp. Autorki zaproponowały ten sposób dla trenowania wymyślonych sytuacji przed uzyskaniem opisu prawdziwego zdarzenia.

3. W wieku szkolnym dziecko jest w stanie zrozumieć bardziej złożone stwierdzenia i pytania, ale należy wystrzegać się terminów prawnych, które mogą być niezrozumiałe, źle zrozumiane i budzić lęk lub zwiększać poczucie winy.

4. W trakcie wywiadu ważne jest ustalenie motywacji świadka. Jest to możliwe, ponieważ dziecko może oceniać własne i cudze zachowanie w kategoriach moralnych. Ustalenie motywacji zeznań pozwala określić stosunek dziecka do zdarzenia i sprawcy, co może być ważne w terapii.

Podsumowanie

Biegły sądowy badając dziecko, które było ofiarą maltretowania psychicznego czy fizycznego lub molestowania seksualnego, musi mieć pełną wiedzę o procesach rozwojowych charakterystycznych dla wieku świadka, i do tego tła odnieść indywidualne właściwości badanego, jego fazę rozwoju w zakresie poznawczym, emocjonalnym, społecznym.

Wczesna adolescencja (13–18 lat)

Wczesna adolescencja to szczególnie trudny psychologiczny okres rozwojowy dla młodej jednostki. Przemiany biologiczne (dojrzwianie fizyczne, seksualne) wpływają na gwałtowne zmiany emocjonalne. Rozwój sfery poznawczej często wyprzedza dojrzwianie emocjonalne i społeczne. Kształtowanie tożsamości, dążenie do samodzielności i uniezależnienia się od dorosłych oraz wzrost znaczenia grup rówieśniczych to najważniejsze przemiany w sferze społecznej.

Prowadząc badanie dojrzewającego młodego człowieka należy zwrócić uwagę na:

1. Czynniki emocjonalne zaburzające możliwość nawiązania kontaktu z badającym – lęk przed konfrontacją i zemstą oskarżonego, poczucie wstydu z powodu publicznego odsłonięcia prywatnych, intymnych przeżyć, poczucie winy, napiętnowanie społeczne.

2. Motywacje do składania zeznań – próba oceny kosztów psychologicznych udziału w procesie. Jakie mogą być powody fałszywego oskarżenia sprawcy – potrzeba pokazania, uzyskania aprobaty w grupie, zemsta itp.

Metody postępowania w czasie diagnozy psychologicznej w grupie nastolatków nie odbiegają od standardów diagnozy dorosłego świadka – pokrzywdzonego. Istotny jest jedynie fakt dużej podatności tych młodych ludzi na zranienie, co może powodować utrwalenie i wzmocnienie traumatycznych przeżyć, które są przedmiotem sprawy.

Do czynników mogących wpływać na dokładność informacji udzielanych przez dziecko należą:

- wiek,
- poziom rozwoju poznawczego, emocjonalnego, społecznego,
- słowne odtworzenie wydarzenia (poziom rozwoju werbalnego dziecka),

- stopień szczegółowości informacji (pamięć zdarzeń),
  - liczba informacji o zdarzeniu uzyskanych przez dziecko od innych osób (możliwość wywarcia presji przez rodzinę),
  - sposób nawiązania kontaktu przez psychologa,
  - czy psycholog jest autorytetem dla dziecka i jak jest postrzegany (zagrożący, pomocny itp.),
  - styl prowadzenia badania i struktura pytań,
  - czynniki osobowościowe.
- Uwzględniając wszystkie te warunki, psycholog przygotowując się do badania dziecka musi pamiętać, iż jego zadaniem jest ochrona kondycji psychicznej świadka, a nie tylko stwierdzenie psychologicznego prawdopodobieństwa jego zeznań.

This article attempts to indicate the specificity of a child's cognitive, emotional, motivational, and social development at various stages of life, as well as present the resulting recommendations for interviewers trying to elicit crime-related information from children. Moreover, the article discusses several child interviewing guidelines suggested by research concerning child witnesses' credibility.

Bibliografia

- Ackerman M.J (1999), *Essentials of Forensic Psychological Assessment*, Willey & Sons Inc., New York, Chichester, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto.
- Brzezińska A. (2000), *Pojęcie zmiany rozwojowej*, w: J. Strelau (red.), *Psychologia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 229–238.
- Bull R. (2003), *Uzyskanie informacji od dziecka występującego w charakterze świadka* w: A. Memon, A. Vrij, R. Bull, *Psychologia i prawo*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 231–250.
- Carson R.C., Butcher J.N., Mineka S. (2003), *Psychologia zaburzeń*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- MacFarlane K., Feldmeth J.R. (2002), *Przesłuchanie i diagnoza małego dziecka*, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa.
- Trempała J. (2000), *Koncepcje rozwoju człowieka*, w: J. Strelau, *Psychologia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 256–283.